

Marian Pawlak

Wyjazdy młodzieży warmińskiej na studia uniwersyteckie w XVI-XVIII w.

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 403-411

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Pawlak

Wyjazdy młodzieży warmińskiej na studia uniwersyteckie w XVI—XVIII w.

Młodzież warmińska zaczęła uczęszczać do szkół akademickich w XIV w. Początkowo były to tylko nieliczne jednostki. Większości wystarczyło wykształcenie wyniesione z miejscowych szkół dających przygotowanie do pracy w administracji miejskiej i kościelnej, a nawet i duszpasterskiej¹. Powstanie uniwersytetów w krajach środkowej Europy: Pradze (1348), Krakowie (1364), Wiedniu (1365), Lipsku (1409), Rostocku (1419), Greifswaldzie (1456) umożliwiło większej liczbie młodzieży kształcenie się na poziomie akademickim. Lakoniczność wpisów do albumów (de Prusia, Prussus) uniemożliwia dokładne ustalenie liczby Warmiaków w poszczególnych uczelniach. Wydaje się, że do początków XV w. wyjeżdżali oni głównie do Pragi (23 pewne wpisy), a następnie kontynuowali studia w Padwie, Bolonii i Rzymie. Z tego tzw. południowego szlaku korzystano i w następnych stuleciach. Po opuszczeniu Pragi przez niemieckich profesorów i studentów w 1409 r. Warmiacy wraz z innymi niemieckimi studentami udali się do Lipska. Ci spośród nich, którzy zamierzali jechać na studia do Italii, podejmowali naukę w Krakowie (około 40) i Wiedniu (11). Powoli w ciągu XV w. najważniejszą uczelnią dla Prusaków i Warmiaków stawał się Lipsk. Brali oni udział w zakładaniu tej uczelni. Najwybitniejszą postacią spośród Warmiaków uczestniczących w tym przejściu z Pragi do Lipska był magister Laurencius (Wawrzyniec) z Lidzbarka Warmińskiego, profesor teologii od 1409 r., rektor i wicekanclerz w następnych latach. Warmiacy uczestniczyli też w organizowaniu Nacji Polskiej, skupiającej wszystkich przybyszów zza Odry. Stała obecność Prusaków wśród wykładowców, żywa działalność Nacji Polskiej zachęcały młodzież do podejmowania nauki w Lipsku. Młody wiek większości kandydatów na studentów (14—16 lat) zmuszał do szukania opieki i wsparcia wśród bardziej dojrzałych i zasiedziałych w Lipsku współpracowników. Powstanie w tym mieście warmińskich fundacji stypendialnych Jana Knolleseina (1511) i Łukasza Davida (1583) zacieśnił te kontakty Warmii z Lipskiem². Liczbę Warmiaków uczęszczających w XV w. na zajęcia do lipskiej wszechnicy można szacować na ponad 170 osób. Brak nazw miejscowości przy wielu nazwiskach nie pozwala na ustalenie dokładniejszej liczby³. Z Lipska część wracała na Warmię, a reszta udawała się na dalsze studia do Włoch lub do Francji (Paryż, Orlean, Montpellier). Jadący do Francji zatrzymywali się w Erfurcie (6 wpisów), Heidelbergu (4) i Kolonii (22). Znacznie mniejszą rolę spełniał szlak północny, prowadzący wzdłuż Bałtyku z uniwersytetami w Greifswaldzie (3) i Rostocku (17), skąd poprzez Kolonię udawano się do Francji. Stan ten utrzymywał się również i w pierwszych

1 M. Borzyszkowski, *Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XIII do połowy XVI wieku*, Studia Warmińskie, 1965, t. 2, ss. 31—63.

2 *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2: *Darstellung*, Tl. 1: *Die ermländische Zeit (1353 bis 1772)*, von H. Bonk, Allenstein 1930, ss. 187—206; Bd. 5: *Umkundenbuch III*, Tl. 3: *Urkunden über Lucas David und die beiden Allensteiner Stipendien*, von H. Bonk, Allenstein 1927, ss. 1—224.

3 *Studenten aus Ost- und Westpreussen an ausserpreussischen Universitäten vor 1815*, bearb. H. Kenkel, Hamburg 1981, ss. 152—180.

latach XVI w., o czym świadczą dane z tabeli 1. Nawet wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1518—1520 nie zahamowała tych wyjazdów. Corocznie w pierwszej ćwierci XVI w. 3—7 chłopców udawało się z Warmii do uniwersytetów we Frankfurcie n. Odry (założony w 1506), Lipsku i Krakowie. O ile posiadali wystarczające środki, to po zdobyciu stopnia bakałarza wędrowali do Italii i Francji. Ten pomysły dla życia umysłowego Warmii proces został przerwany atakiem Marcina Lutra na uniwersytety i inne szkoły. Wystąpienie wittenberskiego herezjarchy znalazło powszechną akceptację władz i ludności w środkowych i północnych Niemczech, a także i mieszkańców obu części Prus. Liczba Warmiaków rozpoczynających studia zmniejszyła się do jednej osoby rocznie, a były też lata, w których ani jeden mieszkaniec Warmii nie podjął studiów. Brak wykształconej i fachowo przygotowanej kadry uniemożliwiał normalne funkcjonowanie władz administracyjnych i sądowych zarówno w instytucjach świeckich, jak i kościelnych. Sam inicjator ataku na uczelnie doszedł do przekonania o błędności swego wystąpienia i z właściwą sobie łatwością zmienił poglądy na znaczenie oświaty w funkcjonowaniu instytucji. Wezwał władze miast i państw do zakładania szkół i otaczania ich opieką. Wśród warmińskich mieszczan było wielu zwolenników Lutra i jego apele znajdowały wśród nich żywy oddźwięk. Otwarcie uniwersytetu w sąsiednim Królewcu (1544), z którym warmińskie miasta utrzymywały rozliczne kontakty, było spełnieniem polecenia religijnego przywódcy. Młodzi Warmiacy zaczęli udawać się do Królewca w celu zdobycia akademickiego wykształcenia. Objęcie władzy na Warmii przez biskupa Stanisława Hozjusza i jego energiczna walka z reformacją spowodowała, że ludność Warmii pozostała wierna katolicyzmowi i ograniczyła swoje kontakty z uczelniami działającymi w ośrodkach różnowierczych. To zerwanie kontaktów, zwłaszcza z Lipskiem, spowodowało utratę ulokowanych w tym mieście fundacji stypendialnych Knolleseina i Davida⁴.

Nowy etap w kształceniu warmińskiej młodzieży zapoczątkowało otwarcie w Braniewie w 1564 r. szkół jezuickich oraz podporządkowanie ich litewskiej prowincji Towarzystwa Jezusowego, dysponującego od 1579 r. własną akademią w Wilnie⁵. Założenie kolejnej jezuickiej szkoły w Reszlu w 1636 r. jeszcze bardziej ułatwiło dzieciom i młodzieży z Warmii dostęp do szkół średnich. Warmiacy mogli we własnym kraju zdobywać wykształcenie potrzebne do pracy w miejscowej administracji, oświacie i służbie duszpasterskiej. Mimo więc pojawienia się nowych czynników odciągających od wyjazdu na studia do odległych uczelni, corocznie w latach 1540—1620 od 2 do 6 młodzieńców udawało się na studia, a więc prawie tyle samo co na początku XVI w. Po 1620 r. obserwujemy zmniejszanie się liczby rozpoczynających studia 1—2 rocznie, a po 1635 r. już tylko do jednego studenta rocznie. Coraz częściej zdarzały się lata, w których żaden Warmiak nie został wpisany do albumu wyższej uczelni. Ten spadek zainteresowania zdobywaniem wykształcenia we Włoszech i południowych Niemczech był spowodowany zniszczeniami dokonanymi na Warmii w czasie wojny ze Szwedami w latach 1626—1629 i 1655—1660, które mocno zubożyły mieszkańców i uniemożliwiły im finansowanie kosztownych wyjazdów. Podobne zjawisko na pozostałych ziemiach Rzeczypospolitej wystąpiło po 1660 r. Na Warmii dopiero w drugiej połowie XVIII w. wzrosło zainteresowanie studiami w Krakowie, Królewcu i Lipsku. Tylko niektóre grupy społeczne (magnaci, patrycjat dużych miast), zawodowe (kandydaci na lekarzy, pracowników wyższych uczelni, wyższych duchownych) i religijne (różnowiercy) nadal w drugiej połowie XVII w. i w XVIII w. podtrzymywały tradycje studiowania i podróży po Europie. Młodzież

4 *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 5, Tl. 3, ss. 1—224.

5 L. Piechnik, *Gimnazjum w Braniewie w XVI w. Studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce, Nasza Przyszłość*, 1958, t. 7; B. Natoński, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezuskiego w Polsce 1564—1580*, w: J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. 1, Kraków 1963; J. Korewa, *Z dziejów diecezji warmińskiej w XVI wieku. Geneza braniewskiego Hosianum*, Poznań 1965; L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej 1570—1599*, Rzym 1984.

Tabela 1
Wyjazdy młodzieży warmińskiej na studia uniwersyteckie w latach 1501—1772

Lata	Frankfurt n. Odra	Ingolstadt	Kraków	Królewiec	Lipsk	Ołomuniec	Praga	Wiedeń	Wittenberga	Inne	Razem
1501—1520	44	2	18	—	33	—	—	4	5	6	112
1521—1540	10	—	8	—	11	—	—	—	—	2	31
1541—1560	16	—	8	13	17	—	1	—	6	2	63
1561—1580	6	9	21	23	22	1	3	8	6	3	102
1581—1600	1	3	9	3	6	13	13	18	1	6	73
1601—1620	1	—	7	2	3	7	10	55	—	5	90
1621—1640	—	—	33	4	4	2	—	22	—	15	80
1641—1660	—	—	—	2	—	—	—	6	—	4	12
1661—1680	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	6
1681—1700	1	—	—	2	—	—	—	—	—	4	7
1701—1720	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	3
1721—1740	—	—	15	2	3	—	—	—	—	3	23
1741—1760	1	—	26	4	2	—	—	—	—	3	36
1761—1772	—	—	8	8	—	—	—	—	—	—	16
Ogółem	80	14	154	64	101	23	27	116	18	57	654

warmińska pozbawiona możliwości uczenia się w odległych ośrodkach kierowała się do bliżej położonej akademii w Wilnie, mieście o niskich kosztach utrzymania. Początkowo atrakcyjność Wilna wynikała z międzynarodowego składu jego gremium profesorskiego, pochodzącego z bardzo wielu krajów — od Hiszpanii aż po Irlandię, Szkocję i Skandynawię. Również poziomem nauczania Akademia Wileńska aż do połowy XVII w. nie różniła się od innych katolickich uniwersytetów i kolegiów. Powoli w ciągu ostatnich lat XVI w. i pierwszych XVII w. do grona profesorskiego w Wilnie wchodził też Prusacy i Warmiacy, stanowiący oparcie dla swych młodszych współpracowników. *Album Studiosorum* Akademii Wileńskiej, przechowywany w Kolekcji Dr. Rochotowa w Archiwum Instytutu Historycznego w Sankt Petersburgu, jest niedostępny (dla polskich historyków⁶). Zachował się tylko wykaz osób, które uzyskały stopnie naukowe. Ten brak albumu, który tylko częściowo może zażądać wspomniany wykaz osób, które zdobyły stopnie naukowe, uniemożliwia określenie liczby Warmiaków studiujących w Wilnie. Uczęszczali oni na zajęcia na wszystkich trzech wydziałach, tj. filozofii, teologii i prawa, oraz seminarium papieskiego⁸. Liczba studentów wszystkich trzech wydziałów rzadko przekraczała sto osób. Przeglądając życiorysy warmińskich jezuitów, można przypuszczać, że stanowili oni znaczny procent słuchaczy tej uczelni. Również wśród osób, które zdobyły w Wilnie stopnie naukowe, było wielu Warmiaków. Najbardziej cenione w tej uczelni tytuły doktora teologii, i dlatego nadawane bardzo rzadko, otrzymało aż 23 Warmiaków: Tobiasz Arendt, Fryderyk Bartsch, Józef Bombeck, Jan Drews, Jakub Ehlert, Walenty Fiberg, Jan German, Wojciech Harasch, Andrzej

6 L. Piechnik, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730—1793*, Rzym 1990, s. 14.

7 R. Plečkaitis, *Stopnie naukowe w dawnym Uniwersytecie Wileńskim*, w: *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579—1979*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace historyczne, z. 64, Kraków 1979.

8 L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej*, ss. 136—138, 162—166; tenże, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600—1655*, Rzym 1983, ss. 87—98, 110—111, 135—136; tenże, *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach potopu i okresu kryzysu 1655—1730*, Rzym 1987, ss. 79—96.

Tabela 2
 Studenci z miast warmińskich w latach 1501—1772

Lata	Barczewo	Bisztynek	Braniewo	Dobre Miasto	Frombork	Jeziorany	Lidzbark Warm.	Olsztyn	Orneta	Pieniężno	Reszel	Razem
1501—1520	2	—	25	13	—	—	11	14	6	5	19	95
1521—1540	—	—	3	1	—	—	6	7	—	—	2	19
1541—1560	2	—	13	8	—	—	10	11	1	—	2	47
1561—1580	5	—	18	6	4	—	8	12	5	1	11	70
1581—1600	10	—	11	7	1	5	9	8	7	2	1	61
1601—1620	10	2	17	11	—	3	15	14	11	4	3	90
1621—1640	2	—	5	3	—	—	3	—	3	1	2	19
1641—1660	—	—	1	—	1	—	2	3	1	1	—	9
1661—1680	—	—	3	—	—	2	1	—	—	—	—	6
1681—1700	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	2	6
1701—1720	—	—	2	—	1	—	—	—	—	1	1	5
1721—1740	—	—	5	—	1	—	—	—	—	—	1	7
1741—1760	1	—	4	—	—	—	—	—	2	1	2	10
1761—1772	—	—	4	1	2	—	1	2	—	1	—	11
Ogółem	32	2	115	50	10	10	66	71	36	17	46	455

Krueger, Jan Kuhnigk, Eustachy i Marcin Kretzmerowie, Andrzej Markwart, Fryderyk Meibohm, Franciszek Piętkiewicz, Michał Radau, Jakub Rahsch, Jan Rywocki, Kazimierz Schultz, Grzegorz Schoenhoff, Jan Sobocki, Leonard Weiss i Michał Wichert. Stanowili więc Warmiacy prawie połowę wypromowanych w Wilnie teologów. Kilku dalszych otrzymało doktoraty w 1773 r. przy likwidacji TJ. Byli też Warmiacy w gronie profesorów wykładających filozofię i teologię w wileńskiej akademii. Najwyższe urzędy w tej uczelni, tj. prorektora i rektora, sprawowali: Jan Rywock (1645—1650), Grzegorz Schoenhoff (1650—1653) i Tobiasz Arendt (1705—1710, 1716—1720, 1721—1724), o którym Ludwik Piechnik napisał, że był „urodzony do rządzenia”⁹. Wyjątkową rolę spełniali Warmiacy w nauczaniu matematyki w wileńskiej wszechnicy — wykładali ją m.in. Jakub Markwart, Szymon Berent, Oswald Krueger i Mikołaj Hecker. Bardzo zasłużony dla akademii i całej Litwy był Piotr Netzell, kierownik apteki i ogrodu zielarskiego w latach 1733—1772. Samouk, obdarzony dużymi zdolnościami i wielką pracowitością, zdołał opanować wiele dyscyplin naukowych potrzebnych do produkcji leków i udzielania porad chorym. Swą rozległą wiedzę i praktyczne umiejętności przekazywał uczniom, którzy z czasem objęli prawie wszystkie apteki w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Jak już wspominaliśmy, przy Akademii Wileńskiej istniało w latach 1582—1773 seminarium papieskie, przygotowujące księży do pracy misyjnej w północnej i wschodniej Europie. Zachowany album tej uczelni został opublikowany przez Jana Poplatka¹⁰. Niestety, tylko do roku 1670 notowano w nim miejscowość, w której urodził się wstępujący do seminarium. W następnych latach ograniczano się do podania nazwy kraju. Wśród zapisanych z podaniem miejsca urodzenia było trzech Warmiaków: Jerzy Koch z Braniewa (1619),

9 L. Piechnik, *Próby odnowy*, s. 41, 125, 162, 170, 186, 201, 202—206.

10 J. Poplatek, *Wykaz alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582—1773*, Ateneum Wileńskie, 1936, R. 11, ss. 218—282.

Tabela 3
Pochodzenie społeczne studentów warmińskich
w latach 1501—1772

Lata	Mieszczanie	Szlachta	Ze wsi	Bez określonego pochodzenia	Razem
1501—1520	95	1	4	7	107
1521—1540	19	—	—	3	22
1541—1560	48	—	3	4	55
1561—1580	70	4	—	13	87
1581—1600	61	1	1	10	73
1601—1620	90	1	1	6	98
1621—1640	19	7	1	25	52
1641—1660	9	4	—	3	16
1661—1680	6	6	—	4	16
1681—1700	6	7	—	3	16
1701—1720	5	5	1	—	11
1721—1740	7	2	4	14	27
1741—1760	9	8	3	19	39
1761—1772	11	4	—	8	23
Ogółem	455	50	18	119	642

Jan Human z Dobrego Miasta (1618) i Maciej Graniz z Olsztyna (około 1620). Przyjęto też w ciągu tego stulecia kilku studentów tylko z uwagi na to, że pochodzili z Prus, mogli więc być wśród nich i Warmiacy. Warmiacy prawdopodobnie byli też wśród 24 Prusaków przyjętych do seminarium w latach 1671—1773.

Do czasów reformacji studenci warmińscy kształcili się w tych samych uczelniach co ich koledzy z innych miast pruskich. Opowiedzenie się Warmii po stronie katolicyzmu wyraźnie odbiło się na ich frekwencji w uniwersytetach, które zerwały z Rzymem, chociaż nadal niektórzy studenci je odwiedzali, a nawet studiowali przez dłuższe okresy i zdobywali stopnie naukowe. Oprócz względów religijnych nadal istotną rolę przy podejmowaniu decyzji o kierunku wyjazdu odgrywały względy materialne (koszty utrzymania w miejscu studiów i możliwość otrzymania stypendium lub innej pomocy), poziom naukowy uniwersytetu i bezpieczeństwa podróży oraz pobytu. W dotychczasowych naszych badaniach udało się ustalić nazwiska 642 warmińskich studentów wpisanych do opublikowanych albumów następujących uczelni: Altdorfu — 1, Bambergu — 1, Bolonii — 4, Frankfurtu n. Odrą — 80, Freibergu — 1, Getyngi — 1, Greifswaldu — 4, Grazu — 9, Groningen — 1, Halle — 2, Heidelbergu — 3, Helmstedt — 1, Jeny — 6, Ingolstadu — 12, Kolonii — 3, Krakowa — 154, Królewca — 64, Lipska — 105, Marburga — 1, Ołomuńca — 22, Padeborn — 2, Padwy — 16, Pragi — 27, Rostocku — 2, Rzymu — 61, Sieny — 3, Tybingi — 1, Wiednia — 116, Wittenbergi — 18, Würzburga — 3¹¹. Przytoczone powyżej liczby należy traktować jako minimalne. Luki w metrykach niektórych uczelni (Heidelbergu, Krakowa, Wiednia) na pewno zmniejszyły liczbę uczących się w tych uniwersytetach Warmiaków¹². Znacznie częściej uczyli się też oni we Włoszech. Liczby podane dla Bolonii i Padwy zostały wzięte z metryk nacji polskich. Warmiacy prawdopodobnie częściej wpisywali się do albumów nacji niemieckich, które nadal nie

11 Pełny wykaz albumów uniwersytetów, na podstawie których został sporządzony niniejszy wykaz, w książce M. Pawlaka, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich w XVI—XVIII w.*, Toruń 1988, ss. 5—11.

12 Zaginęły albumy: Heidelberga z lat 1663—1705, Krakowa z lat 1642—1720; Wiednia z lat 1690—1772 pozostaje w rękopisie.

zostały wydane drukiem. Dzięki badaniom A. Eichhorna znany nazwiska Warmiaków, którzy na koszt fundacji Jana Preucka uczęszczali do rzymskiego Collegium Germanicum¹³. Ustalił on nazwiska 38 studentów rodem z Warmii. Prawdopodobnie mogli być też Warmiacy wśród tych stypendystów Preucka, którzy zostali zapisani jako Prusacy, bez bliższego określenia miejsca ich urodzenia. Rzymskie studia Warmiaków miały średniowieczne tradycje i były kontynuowane w następnych wiekach. Fundacja Preucka tylko je ułatwiła. Nadal, oprócz stypendystów, uczyli się lub tylko poznawali Rzym, Warmiacy korzystający z własnych czy też ofiarowanych im przez inne osoby lub instytucje funduszy. Ilu ich było w Rzymie w ciągu omawianych trzech wieków, wobec braku metryk rzymskich uczelni, nie można ustalić. Bywali też Warmiacy, o czym świadczą wzmianki w życiorysach, w wielu innych sławnych uczelniach w Genewie, Lejdzie, Lowanium, Orleanie, Paryżu i innych. Ze względów religijnych nie wpisywali się do albumów uczelni protestanckich, część z nich w ogóle nie prowadziła spisów uczęszczających do nich studentów.

Reasumując powyższe rozważania możemy stwierdzić, iż od połowy XVI w. najważniejszymi uczelniami dla Warmiaków były uniwersytety w Wilnie, Krakowie (powstały fundacje kanoników warmińskich Grzegorza Borasta z 1663 r. i Zachariasza Szulca z 1695 r.)¹⁴, Wiedniu i Rzymie, a spośród różnowierczych w pobliskim Królewcu i Lipsku.

Warmińscy studenci pochodzili, jak to zaświadcza tabela 3, z rodzin mieszczańskich i uboższej szlachty.

Własne środki i pomoc instytucji kościelnych (kapituł i władz zakonów) umożliwiały zdobycie akademickiego wykształcenia, ale były zbyt skromne, aby student mógł studiować kilka lat i w trakcie trwania nauki odbywać podróże naukowe po Europie, tak jak to czynili synowie patrycjuszy z dużych miast oraz magnatów i zamożnej szlachty. Tylko nieliczni, jak Eustachy Knobelsdorf, który w latach 1535—1544 studiował we Frankfurcie n. Odrą, Wittenberdze, Lipsku, Lowanium, Orleanie i Paryżu, mogli poznać po kilka ośrodków naukowych w zachodniej i południowej Europie. Pozostali uczyli się 2—4 lata w jednej uczelni, często tylko tej, od której otrzymali stypendium.

Stosunki społeczne, jakie wykształciły się w XVI w. w Polsce i innych środkowoeuropejskich państwach, spowodowały odsunięcie synów mieszczańskich od sprawowania wyższych urzędów państwowych i kościelnych. Mogli natomiast bez żadnych przeszkód przyjmować święcenia kapłańskie i pracować jako kapłani diecezjalni lub zakonnicy.

W dotychczasowej literaturze zajmującej się dziejami Warmii brakuje badań nad socjotopografią i wykształceniem tamtejszego duchowieństwa. Tylko częściowo mogą je zastąpić studia Georga Lühra, poświęcone młodzieży jezuickich szkół w Braniewie i Reszlu. Wydał też albumy kongregacji mariańskiej w Reszlu (1631—1797), seminarium papieskiego w Braniewie (1578—1798) oraz gimnazjum braniewskiego, ale tylko z lat 1694—1776¹⁵. Zaopatrzył je w przypisy informujące o dalszych losach wpisanych uczniów. Tenże autor w artykule o uczniach kolegium reszelskiego zajął się ich losem po opuszczeniu murów reszelskiej szkoły¹⁶. Ustalił, że spośród 5583 przyjętych do tej szkoły chłopców, 1084

13 A. Eichhorn, *Die preucksche Stiftung in Rom*, ZGAE, 1863, Bd. 2, ss. 271—319; M. Pawlak, *Dzieje fundacji Jana Preucka w XVII—XVIII w.*, Akta Universitatis Nicolai Copernici, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 158, Toruń, Historia XX, 1985, ss. 51—74.

14 *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, pod red. K. Lepszego, Kraków 1964, s. 343.

15 *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation 1631—1797*, bearb. G. Lühr, ZGAE, 1905, Bd. 15, ss. 391—464, 579—704; tamże, 1910, Bd. 17, ss. 1—144; tenże, *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg 1578—1798*, Monumenta Historiae Warmiensis, Bd. XI, Braunsberg 1925—1926; tenże, *Die Schuler des Braunsberger Gymnasiums von 1694 bis 1776*, Monumenta Historiae Warmiensis, Bd. XII, Braunsberg 1934.

16 G. Lühr, *Zur innern Geschichte des Jesuitenkollegs zu Rössel (Frequenz der Anstalt, Heimat, Herkunft und Beruf der Schüler)*, Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, Berlin 1913, t. 3, ss. 97—118.

wstąpiło do stanu kapłańskiego, a w tym 589 zostało duchownymi diecezjalnymi (4 biskupami, 52 kanonikami, 533 proboszczami i wikariuszami) i 495 zakonnymi¹⁷.

Brakuje podobnych badań dla gimnazjum braniewskiego. Stanisław Achremczyk, autor obszernego studium o uczniach kolegium braniewskiego w latach 1694—1776, zrezygnował z bardzo pracochłonnej badań nad losami absolwentów tej uczelni¹⁸. Według jego obliczeń do albumu szkoły braniewskiej wpisali ojcowie jezuici 5557 uczniów, wśród których około 4 tys. pochodziło z Warmii. Przeciętnie każdego roku rozpoczynało w Braniewie naukę 68 chłopców. Zakładając, że w XVI i XVII w. frekwencja była podobna lub nawet większa niż w XVIII stuleciu, można szacować liczbę uczniów tej szkoły od jej otwarcia w 1565 r. do 1694 r. na około 9 do 10 tys. Kolegium braniewskie miało w XVI w., a nawet i w pierwszej połowie XVII w., bardziej ogólnopolski, a nawet i międzynarodowy charakter, aniżeli w latach opracowanych przez S. Achremczyka. Miejskowa młodzież mogła stanowić około 50—60% ogółu uczniów. Przy zachowaniu dużej ostrożności można wyrazić przypuszczenie, że około 2 tys. Warmiaków, absolwentów kolegium braniewskiego, w ciągu omawianych tutaj trzech stuleci wstąpiło do stanu kapłańskiego. Dla całej Warmii otrzymalibyśmy liczbę ponad 3 tys. księży i zakonników. Niewątpliwie dalsze badania pozwolą uściślić te dane. Dokładnych wielkości prawdopodobnie nie ustalimy, ponieważ Warmiacy przyjmowali święcenia kapłańskie w wielu polskich, niemieckich i włoskich diecezjach. Abstrahując od stanowiska literatury, która nie jest skłonna uznawać wykształcenia wyniesionego z seminariów za równoznaczne z uniwersyteckim, można przyjąć, że wszyscy kapłani rodem z Warmii posiadali wykształcenie przewyższające średnie. Od czasów soboru trydenckiego (1545—1563) wymagano od kapłanów ukończenia trzyletnich studiów filozoficznych i czteroletnich teologicznych. W praktyce jednak wymóg ten nie zawsze był realizowany¹⁹.

Specyfika gospodarczo-społeczna i administracyjna Warmii, powodująca jej wyraźną odrębność od innych prowincji Rzeczypospolitej, znajdowała też odzwierciedlenie w składzie społecznym jej studentów. Spośród 642 wpisanych do albumów wyższych uczelni aż 455 było mieszczanami (prawie 75%). Nieliczni, tylko 50 osób (niecałe 8%), zadeklarowali przynależność do stanu szlacheckiego. Nieco szlachty mogło też być wśród młodzieży zapisanej jako przybyłej ze wsi (18) lub bez określonego pochodzenia społecznego (119). Wśród tej ostatniej, dość licznej grupy (około 18%), zapewne większość stanowili mieszczanie. W uczelniach odległych od Polski wpisywano tylko nazwę kraju (Warmia). Nazwa małego miasteczka zazwyczaj nie interesowała notującego rektora lub urzędnika i była zastępowana nazwą kraju, z którego przybył zgłaszający się student. Synowie chłopscy byli wśród warmińskich studentów bardzo nieliczni. Nawet wśród zapisanych jako przybysze ze wsi część chłopców pochodziła z rodzin wiejskich urzędników, karczmarzy, młynarzy itp. Składem społecznym studenci warmińscy zupełnie różnili się od swych kolegów z pozostałych prowincji Rzeczypospolitej²⁰. Pochodzenie społeczne decydowało też o tym, że szczytem kariery dla synów warmińskich mieszczan i szlachty było wejście w skład kapituły fromborskiej lub kapituły jakiejś innej diecezji. W sprzyjających okolicznościach mogli jako fromborscy kanonicy zarządzać pod nieobecność biskupa lub w razie jego śmierci diecezją, tak jak to czynił wspomniany już E. Knobelsdorf. Biskupami warmińskimi zostawali synowie bogatej szlachty, magnatów, królów polskich lub nawet mieszczan, ale

17 G. Lühr, op. cit., ss. 112—113, przytacza następujące dane o absolwentach, którzy wstąpili do zakonów: jezuici — 225, pijarzy — 6, lazaretanie — 8, dominikanie — 29, franciszkanie mniejsi — 97, franciszkanie reformowani — 3, kapucyni — 3, cystersi — 57, kartuzi — 3, karmelici — 8, augustianie eremici — 6, trynitarze — 14, bazylianie — 6, bartolomici — 9, bez określonego zakonu — 21.

18 S. Achremczyk, *Uczniowie kolegium jezuickiego w Braniewie w latach 1694—1776*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1982, nr 4, ss. 299—324.

19 L. Piechnik, *Rozkwit Akademii Wileńskiej*, s. 261.

20 M. Pawlak, *Studia uniwersyteckie*, ss. 83—108.

spoza Warmii. Warmiacy, o ile zdobywali urząd biskupa, to w innych diecezjach, niżej notowanych w ówczesnej hierarchii, jak np. Błażej Laucich, który w latach 1606 do śmierci 5 lutego 1608 r. był biskupem pomocniczym w Pasawie (Bawaria) czy Stanisław Józef Hozjusz, biskup kamieniecki od 1722 r. i poznański od 1732 r.

Problem karier Warmiaków został już omówiony we wspomnianych opracowaniach G. Lühra i S. Achremczyka. Ograniczymy się do zwrócenia uwagi na rolę Warmiaków w życiu wielu zakonów, a zwłaszcza zgromadzeń nauczających, kaznodziejskich i kontemplacyjnych. Szczególnie aktywni byli Warmiacy w Towarzystwie Jezusowym. Byli licznie reprezentowani zarówno wśród jezuickich profesorów, jak też rektorów kolegiów, członków zarządów prowincji itp. Bywali też, zwłaszcza za rządów Zygmunta III, nadwornymi kaznodziejami, spowiednikami, teologami itp. Część Warmiaków po odbyciu studiów stawała się pracownikami uniwersytetów i zdobywała różne urzędy świeckie i kościelne w nowych miejscach zamieszkania. Przykładami mogą być kariery Andrzeja Stanisława Buchowskiego i Macieja Burszowica na uniwersytecie krakowskim czy Krzysztofa Neimana, profesora medycyny w Pradze. Poza granicami Warmii pozostawali też ci studenci, którzy w trakcie studiów dokonali zmiany wyznania. Tak postąpili m.in.: Jodok Willich, profesor medycyny od 1540 r. we Frankfurcie n. Odrą i lekarz nadworny księcia Joachima II, Grzegorz Wagner z Reszla, pastor w latach 1555—1539 u św. Katarzyny w Gdańsku, Sebastian Fedorowicz, pastor w Małym Kacku (1734—1738), nauczyciel gdańskiego Gimnazjum Akademickiego (1740—1766) i ponownie pastor w Rębielczu (1767 — zm. 1778).

Na zakończenie uczynimy niewielką uwagę o przynależności etnicznej warmińskich studentów. Przy przyjmowaniu ich do wyższych uczelni w omawianych stuleciach nie wymagano składania deklaracji o pochodzeniu etnicznym. Władze uniwersyteckie raczej interesowały się przynależnością wyznaniową (wiele uczelni nie przyjmowało różnowierców) i państwową. O ewentualnym pochodzeniu etnicznym można wnioskować tylko na podstawie oświadczeń składanych przez kleryków przystępujących do święceń kapłańskich, którzy zgłaszali wówczas, w jakich językach mogą głosić kazania. Prawie wszyscy Warmiacy umieli przemawiać do wiernych po niemiecku. Znaczna ich część deklarowała też chęć wygłaszania kazań polskich. Biegłość w obydwu tych językach była zazwyczaj różna. Część mogła przemawiać tylko po niemiecku. Brzmienie nazwiska nie zawsze pokrywało się ze znajomością języka, jak świadczy o tym przykład Michała Cześniaka z Lidzbarka, absolwenta Braniewa (1671) i Rzymu, który przyjmując w 1676 r. święcenia kapłańskie zadeklarował chęć głoszenia kazań tylko po niemiecku²¹.

21 *Die Matrikel des päpstlichen Seminars*, s. 106, nr 827.

DIE AUSREISEN DER ERLÄNDER JUGEND ZU UNIVERSITÄTSSTUDIEN IM XVIII Jh.

Zusammenfassung

Es ist schwer, die genaue Zahl der Studenten aus dem Ermland anzugeben und dies aus folgenden Gründen: a) sehr allgemeine Eintragungen in vielen Standesamtsregistern, „de Prusia“, „Prussus“; b) das Fehlen von Standesamtsregistern bzw. die Unmöglichkeit an sie heranzukommen, insbes. an das Album der Wilnaer Universität. Bei den bisherigen Forschungen ist es gelungen festzustellen, daß die Ermländer im XIV. und XV. Jh. hauptsächlich in Prag, Krakau, Wien und Leipzig studierten. Ein Teil von ihnen setzte seine Studien an italienischen und französischen Studienanstalten fort. Das Auftreten Martin Luthers verursachte die Teilung des bisher einheitlichen Europas in zwei sich einander bekämpfende Lager. Das Verbleiben Ermlands unter den katholischen Ländern bewirkte eine

Beschränkung der Möglichkeit von Ausreisen zu andersgläubigen Universitäten. Die Entstehung von Jesuitenkollegien im Ermland, in Braunsberga (1564) und Rössel (1636) versträrkte die Beschränkung. Die Ermländer studierten an katholischen Studienanstalten in Krakau, Ollmütz, Wien, in Italien und an der Universität in Wilna.

Die spezifische gesellschaftlich-berufliche Zusammensetzung der Ermländer Bevölkerung verursachte, daß unter den Studenten dieser Provinz meistens Söhne des Mittelstandes — 455, und nicht viele des Adels — 50 und Bauern — 18 waren. Ohne näher bezeichnetem Herkommen wurden 119 Studenten in die Alben eingetragen.